

ROZHOVOR S LADISLAVEM HEJDÁNKEM

Soudek první

Vztah mezi informacemi a myšlením se zdá triviálně jasný: myšlení není možné bez informací. Platí to tak paušálně, nebo je myšlení „vybíravější“? Ne každá informace... a naopak: některé informace jsou pro myšlení podstatné. Které?
Záleží na tom, co tím máme na mysli. Myšlení bez informací není možné, zatímco informace mají důležitost všude, i tam, kde ještě vůbec o myšlení nejde (a třeba ani nemůže jít). Myšlení představuje jeden ze způsobů, jak jsou určité informace zpracovávány v nové informace. Myšlení si může mezi nimi vybírat a může se např. soustředit i na informace třeba velmi nenápadné, takže by běžně vůbec nemusely být zaznamenány. K tomu cílí si dokonce může konstruovat rozmanité přístroje, ale také rozsáhlé logické stavby a celé myšlenkové soustavy, jejichž cílem je rozpoznat a pochopit smysluplnost i těch nenápadných informací, ale také otevřít nové cesty, jak hledat a nacházet informace, které ještě vůbec nemáme.

Myšlení o myšlení je zvláštním případem. Je jiným typem myšlení než myšlení o informacích? Jsou informace o myšlení důležité pro myšlení, a pokud ano, za jakých předpokladů, na straně myšlení, na straně informací, či obou?

Nejde o dva různé typy myšlení, ale spíš o různou kvalitu a úroveň reflexe. Žádná myšlenková aktivita nemůže spočívat jen na nějakých „bezprostředních smyslových datech“; anglosaská tradice mluví o tzv. „immediate experience“, o „bezprostřední zkušenosti“. To je však pouhá konstrukce (navíc vadná), ve skutečnosti nic takového neexistuje. Jednou z podstatných vlastností myšlení je – zajisté vedle intencionality – také schopnost si své vlastní aktivity a jejich výsledky lépe či hůře zapamatovat a pak se k nim vracet. Základ této schopnosti „návratu k sobě“ je ovšem starší než samo myšlení a má hlubší kořeny. Myšlení, které se v reflexi vrací ke svým výkonům, je vystaveno specifickým nárokům, takže vůbec nejde jen o nějaké „myšlení o myšlení“. V reflexi jsme schopni rozeznávat dokonce v nějakém již provedeném úkonu to, co jsme chtěli udělat, od toho, co jsme skutečně udělali, a toto obojí od toho, co se v souvislosti s naším výkonem opravdu stalo (někdy se to – nesprávně – interpretuje jako „co to udělalo“). Už to samo bývá velmi nesnadné a vyžaduje to využití rozsáhlých znalostí a dovedností. Velmi důležité je také, abychom si co nejlépe uvědomovali dějinné okolnosti, do nichž jsme jakoby zasazeni a na něž musíme nějak navázat. Vědět o tom nám vždycky usnadní kontrolovat vlastní myšlení, abychom se nenechali příliš ovlivnit a svázat nějakými starými myšlenkami a předsudky. Už jen v tom se zjevně ukazuje, že myšlení se nikdy neřídí jenom tím, nač myslí a o čem přemýšlí, ale že si vždycky s sebou přináší něco nového, co nemůže jen „obkreslit“ z toho, čím se zabývá. Skutečná, pravá reflexe je možná pouze tam, kde si myšlení najde nezbytnou distanci od svých vlastních dosavadních výkonů (např. v dialogu), a pak se pokusí z této nové distance své výkony pochopit v nových souvislostech a jakoby z „nové dimenze“.

Soudek druhý

Co považuješ z vývoje české společnosti od r. 1989 za pozitivní? A pokud něco takového vidíš, jak to souvisí s myšlenkovými zápasy minulých generací?

V každé době se najdou pozitiva i negativa, a to platí také o posledních 17 letech našeho „vývoje“. Rozhodující však je, co převažuje. Obávám se, že v tomto podivném období, v němž se světem zprvu obdivovaná „sametová revoluce“ změnila v dvojí restauraci, totiž jednak v pokus o programové restaurování nikoli pouze prvorepublikánského demokratického

měl daleko k dokonalosti), ale o návrat k některým divokostem prvobytného kapitalismu, jednak v jakousi živelnou, ale stále víc se etabloující restauraci normalizačních poměrů a praktik osmdesátých let, ty negativní stránky zřejmě a silně převažují. A o nějakém vážnějším navazování na myšlenkové zápasy minulých generací přinejmenším zatím nelze mluvit. Možná, že ta naše přítomnost je tak neslavná právě proto, že se k těm nejlepším tradicím všeobecně obracíme zády nebo že si některé z nich jednotlivci nebo i skupiny pěstují spíš jenom jakoby esteticky jako „koníčka“ anebo historicisticky.

Je něco v českém myšlení a v širším smyslu v české kulturní tradici, co by mělo (mohlo) obohatit tradice evropské?

Nevím, zda „je“, ale rozhodně „bylo“. Ono to ovšem závisí také na zájmu ostatních Evropanů, ale především na tom, co my sami o tom víme a co aktivně udržujeme svým vlastním navazováním a aktualizujícím oživováním. Momentálně to nevidím moc růžově. Mám ostatně dojem, že vůbec málo uvažujeme o tom, čím bychom mohli společně Evropě prospět. Politikové se předhánějí v tom, aby nás všechny přiměli uvažovat jen o nejbližších výhodách nebo nevýhodách.

Soudek třetí

Co je specifického na filosofickém přístupu k otázkám společenského života?

První filosofové byli uchváćeni a takřka hypnotizováni, jak je možné, že se některé „věci“ rodí, rozvíjejí se do jakési přechodné „dokonalosti“, a pak umírají. Tradice říká, že téměř všichni cítili potřebu o tom něco zásadního napsat, a obvykle prý zůstávali u opakujícího se názvu „PERI FYSEÓS“ (což se bohužel poněkud matoucím způsobem překládá jako „O přírodě“). Teprve o Sókratovi se říká, že odvrátil svou pozornost od FYSIS (ve starém smyslu) a zaměřil se na záležitosti obce, POLIS, a společného života v obci. Obrovský dosah tohoto světodějného obratu vyplývá právě z oné kritičnosti každého opravdového filosofického přístupu: právě ve společnosti se vyjevuje široká nechuť jak významných politických představitelů, tak širokých davů ke kritičnosti, která se nesmí zastavit před ničím a před nikým. Pogromy na filosofy jsou sice staršího data, postihly zejména pythagorejce, ale soud se Sókratem znamenal něco naprosto nového. Platón vylíčil tento proces jako dvojí soud, totiž soud athénské obce nad Sókratem, ale zároveň jako soud filosofa nad Athénami. Od té doby platí, že každá filosofie, které se právě této společenské (nepoliticky politické) kritičnosti nedostává, je v nějakém smyslu invalidní.

Může být filosofie víc než útěchou (Boethius, RádI)?

Filosofie je především službou Pravdě, a to „padni komu padni“; soudu Pravdy se nesmí vyhýbat ani sám filosof. Ale to jistě neznamená, že filosofování nemůže být také radostí a potěšením, jen se nesmí na tu radost a potěchu omezovat. A stejně tak platí, že v těžkých chvílích a situacích se může stát posilou – a někdy i útěchou. Starořecká heroizace lidského života je už dlouho něčím nevlastním těm nejlepším evropským tradicím, i když se někteří autoři v minulosti pokoušeli ji znovu oživit (např. v romantismu). Bylo to zejména křesťanství, které vždy znovu poukazovalo na možný význam utrpení (ne každé utrpení ovšem má smysl). O službě Pravdě platí, že docela zvláštním způsobem vysvobozuje. Útěcha (není-li falešná a jen iluzorní) je také takovým malým vysvobozením pro člověka zdeptaného okolnostmi, násilím nebo bolestí. Nicméně hlavním úkolem filosofie není utěšovat, ale poukazovat na to, že posledním smyslem lidského života i myšlení je pomáhat Pravdě v jejím vítězení. Husité zpívali, že „Pravda jim za škody stojí“.

A zpívali též, že Kristus jim za škody stojí... Není tu vnitřní spojitost?

To je jen jiné slovo, jiné pojmenování téhož. Ostatně podle Jana o sobě Ježíš sám řekl, že je Pravda (a také Cesta, a také Život). Důležitá nejsou slova sama, ale jejich smysl, nebo ještě lépe: to, na co ukazují a k čemu poukazují. Tak např. Pravdu nesmíme chápat jako nějakou informaci; její nejvlastnější místo není ve výroku, v soudu, ba ani v myšlení. Pravda předchází naše soudy i výroky, je (nepředmětnou) normou, tj. „pánem“ všeho našeho myšlení, a nejen myšlení, ale celého našeho života. Podle apokryfního 3. Ezdráše je Pravda mocnější než cokoli v tomto světě, a právě proto „vítězí na věky“. Její moc však nespočívá v její „jsoucnosti“, tj. v tom, že „jest“ a jak „jest“, nýbrž v tom, že „přichází“. Právě proto znamená Pravda nutně také Cestu; a i tady to musíme upřesnit: není to cesta už vyšlapaná nebo dokonce vydlážděná, není to silnice, po které jdou davy. Takové vyšlapané cesty jsou někdy velmi užitečné a praktické, ale jsou to jen lidská díla, jsou to lidské „formace“ a „informace“. Vždycky znovu je třeba si klást otázku, zda se cesty ve svém „formování“ toho, jak po nich lidé jdou kupředu, nechaly samy dostatečně „zformovat“ Pravdou. Pravda se totiž nevtěluje (neinkarnuje se) do vyšlapaných a vydlážděných cest, ale chce se vždy znovu a nově vtělovat do našeho cestování. A tak se občas může stát, že od nás žádá, abychom určitou vyšlapanou cestu opustili a abychom se – třeba i sami – vydali nějakou nenápadnou stezičkou, která se nám někdy až ztrácí před očima. Pravda na nás někdy může žádat, abychom se vydali do neznáma; vzpomeňme na Abrama. A pak se nesmíme nechat mást ani dobrými radami přátel (i „přátel“) ani pokřikem kritiků. Chodit po vyšlapaných cestách ještě není ten pravý Život; ten spočívá jen v naprosté oddanosti vždy nově přicházející Pravdě, která nás sama vede. Informace jsou vyšlapané cesty; jsou cenné, a bez nich se neobejdeme. Ale samy o sobě nejsou než rutina. Pravý Život však není jen rutina, ale především i vposledu věrnost Pravdě samé.

Jakub S. Trojan